

קניין רוחני מול חופש אקדמי

מאת

אליהו ג'רבי

שאלת מסחור הקניין הרוחני באוניברסיטאות זכתה לאחרונה לחשיפה פומבית בהקשרים שונים. וועדה ציבורית שעסקה בנושא, בראשות פרופ' גוטפרינד, פרסמה את המלצותיה, מהן עולה שחבריה רואים במסחור ובהעברת ידע בעל פוטנציאל מסחרי ויישומי מהאקדמיה לתעשייה - חלק מהמשימות של האוניברסיטה, לצד הוראה ומחקר. במקביל, הוגשה לכנסת הצעת חוק, החלה גם על אוניברסיטאות המחקר, "לעידוד העברת ידע וטכנולוגיה מגופים מוסדות מחקר ממשלתיים וציבוריים אל המגזר הפרטי לתועלת הציבור". עקרונות הצעת חוק זו אף החלו להשתקף בטיטות תקנוני קניין-רוחני חדשים בחלק מהאוניברסיטאות. בכל אלו ניכר הרישום שהותירו הישגיהם החריגים של יזמים אחדים מהאקדמיה בימי "בועת ההייטק" על המגמה המוכתבת עתה לכלל חברי הסגל האקדמי. האוניברסיטאות נאלצות עתה לפנות ביתר שאת לזירת המסחר בטכנולוגיות במאמץ נוסף להקל על תקציביהן המדולדלים. גישה זו עשויה אכן להניב פירות בתנאים מתאימים, אך מנגד חבויות בה גם סכנות חמורות ובהן החשש לפגיעה ביסודות החופש האקדמי באוניברסיטאות המחקר.

החופש האקדמי הוא נשמת אפה של אוניברסיטה חופשית, שבלעדיו אין לה קיום. הוא בא לביטוי בחופש האישי המוקנה לכל חברי הסגל האקדמי לפרסם את עבודותיהם המדעיות ברבים, ללא הגבלה מנהלית כלשהי. בכך מתממשת ההכרה הרחבה לפיה הידע הנוצר באוניברסיטה ציבורית הוא נחלת הכלל, והפצתו החופשית היא המאפשרת את המשך פיתוחו וקידומו לטובת הציבור. לעומת זאת, טיטות הצעת החוק הנ"ל מטילה על אוניברסיטאות המחקר חובות דיווח ושמירת סודיות על "תוצרי ידע" שיש בהם מרכיב כלשהו בעל פוטנציאל מסחרי. חובות אלו יחולו הן ברמה המוסדית והן ברמה האישית, ומכאן תישלל מחברי סגל אקדמי הסמכות האישית הנתונה כיום בידם, להחליט אם לפרסם את עבודותיהם המדעיות ברבים או לנתבן במסלולי הקניין הרוחני והמסחור. כך למשל, הצעת החוק מטילה על חוקרים אלו ועל תלמידיהם הגבלות אישיות ומקצועיות, שהפרתן תחשב כעברה על החוק. היא מטילה עליהם חובות ציות להוראות מנהליות, כגון דרישה אפשרית להעברת ידע לחברות עסקיות, גם אם אינם חפצים במסחור המצאותיהם. בכל אלה יש פגיעה ממשית בעקרון החופש האקדמי באוניברסיטאות המחקר.

הצעת החוק הנ"ל, בניסיונה להידמות לחוק Bayh-Dole האמריקאי, "מעניקה" לאוניברסיטאות בעלות בלעדית על כל תוצרי הידע הנובעים מן הפעילות השוטפת או המחקרית של חברי הסגל שלהן, כשבצידה חובה ניהולית למסחר אותם כהלכה על פי חוק. במתכונתו הישראלית יהיה זה "נכס השמור לרעת בעליו", שכן כבר כיום הצטברו בגופי היישום של אוניברסיטאות בארץ פטנטים רבים שאינם זוכים לניהול מתאים והם בחזקת קניין רוחני מוזנח, שזקו רב מתועלתו. מידת היכולת המוגבלת של גופי היישום באוניברסיטאות לפעול למיצוי הקניין הרוחני המופקד בידיהם היא הגורם העיקרי הקובע את מידת היעילות של העברת הידע מהאקדמיה לתעשייה. לפיכך, המשך קיומם של ערוצים חליפיים למסחר עצמאי של המצאות על ידי ממצאייהן יש בו כדי לשרת את טובת כלל הציבור - ובלבד שיועבר לאחר מעשה תגמול הוגן לאוניברסיטת האם. התערבות מיותרת של המחוקק ותקנונים ביורוקרטים חדשים שייגזרו ממנה יכבידו על תהליך היצירה הטבעי של קניין רוחני באוניברסיטה ויפגעו באופיו ההמצאתי, היזמי וההישגי. במקום עידוד ותמיכה, הם יוסיפו למערכת האקדמית מנגנוני מניעה והרתעה, שיפגעו גם בתהליכים אחרים - חיוניים אף יותר - של העברת ידע מהאקדמיה לחברה.

האוניברסיטאות הישראליות תרמו עד היום תרומה נכבדה לחיי הרוח והחברה, לתרבות, לאמנות ולחינוך, ולא כל שכן לרפואה, לכלכלה ולביטחון - וזאת בזכות החופש האקדמי הנהוג בהן. ההפריה של האקדמיה הישראלית את החברה בארץ ובעולם נתממשה באמצעות דורות של תלמידים שהוכשרו בה למקצועותיהם, במחקרים מדעיים שפורסמו על ידה לטובת הכלל, וכן גם במעורבות האישית החופשית של חברי הסגל האקדמי בכל מערכות החברה, ובעיקר בתחומי התמחותם המקצועית. כל אלו יהיו עלולים מעתה להיות כבולים בהגבלות חוקיות, בגישה שתחייב על פי חוק המדינה להתייחס מלכתחילה לכל "תוצרי הידע" באוניברסיטאות כאל קניין רוחני סחיר, שיש להגביל את תפוצתו כדי להעלות את מחירו. גישה שגויה מיסודה זו תכרסם גם בבסיס התמיכה הציבורית הרחבה, החיונית לעצם קיומן של אוניברסיטאות המחקר, וסופה שיצא שכרה בהפסדה.

המחבר הוא פרופסור חבר בפקולטה להנדסה של אוניברסיטת תל אביב